

*Торба Н. Г.
м. Донецьк*

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ДОВГОСТРОКОВОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КОНФЛІКТІВ

у статті проаналізовано проблему застосування системного підходу при організації довгострокової профілактики конфліктів у навчальних закладах.

Ключові слова: конфлікт, системний підхід, системний аналіз, комплексний підхід, системні методи психології.

Постановка проблеми

Сучасні демократичні перетворення в Україні пов'язані зі значними змінами в усіх сферах життєдіяльності країни.

Людина — головна рушійна сила розвитку суспільства, що удосконалюється завдяки новим технологіям, науковим відкриттям та технічним винаходам. Психологія, яка досліджує таємниці внутрішнього світу людини, чимдалі більше впливає на соціальні процеси, зокрема на ті, що відбуваються у сфері сучасної освіти.

Важливим є питання щодо згуртування людей у колективах навколо спільного розв'язання практичних задач. Гострою є проблема збереження психічного та фізичного здоров'я особистості, яке прямо залежить від якостей її спілкування з навколишнім світом, від зменшення проявів конфліктів у професійному й особистому житті. Актуальною стає проблема використання системного підходу при дослідженні конфліктних взаємин у процесі навчання та виховання сучасної молоді.

Системний підхід — це єдність інтеграції та диференціації при домінуванні тенденції об'єднання. *Метою* статті є визначення особливостей застосування системного підходу при організації довгострокової профілактики педагогічних конфліктів.

Виклад основного матеріалу

Конфлікт — це явище міжособистісних і групових взаємин, який є виявом протиріччя, тобто активного зіткнення тенденцій, оцінок, принципів, думок, характерів, еталонів, поведінки. Конфлікт віддзеркалює прагнення людей до ствердження ідеї, яку вони захищають, принципу, вчинку до самоствердження, коли він може виступати чинником деструкції міжособистісних стосунків на емоційному, когнітивному чи поведінковому рівні [9; 11].

Конфлікти є складовою частиною будь-якого суспільства й виникають у процесі спілкування індивідів. Існує різне ставлення до конфліктів. Зокрема, є крайні позиції. Прихильники однієї з них недооцінюють можливості негативних наслідків гострих конфліктних ситуацій, їх впливу на взаємини, загальну атмосферу в колективі, спільну діяльність людей. Прихильники іншої позиції виявляють зайвий страх конфліктів, прагнучи за всяку ціну уникати суперечок.

Обидва підходи дають не кращий результат. Найбільш доцільна стратегія стосовно конфліктів полягає не в прагненні уникати їх за всяку ціну чи не звертати на них уваги, а в умінні не тільки розв'язувати їх, а й створити умови для профілактичної роботи щодо зменшення конфліктних ситуацій та конфліктних проявів.

Проблема профілактики конфліктів в навчальних закладах постійно привертає увагу психологів та педагогів-практиків. Однак її вирішенню заважає недостатнє розуміння цілей діяльності з попередження й профілактики конфліктів, а також породжувана цією неоднозначністю суперечливість позиції. Чимало спеціалістів метою профілактики вважають недопущення конфліктів як таких, хоча, конфлікти бувають конструктивними, корисними й навіть необхідними.

Цілями профілактики конфліктів скоріше мають бути підвищення ефективності організації в цілому, поліпшення психологічного клімату через забезпечення безконфліктних взаємин. Тоді робота із профілактики педагогічних конфліктів буде органічно вписуватиметься в будь-яку управлінську діяльність як один з її постійних компонентів.

Взагалі конфлікт відноситься до того класу явищ, для дослідження яких розроблено системний підхід. Більш того, займатися профілактикою конфліктів без використання системного підходу важко.

Системний підхід історично прийшов на зміну поширеним в XVII–XIX ст. концепціям механіцизму. Він розроблявся в інтересах дослідження складних, багаторівневих, ієрархічних об'єктів, що розвиваються. Такі об'єкти важко вивчати, спираючись тільки на принципи розвитку загального зв'язку, конкретно-історичного підходу та ін. При дослідженні конфліктів украй бажане використання системного підходу або хоча б його елементів [1].

На думку А. Анцупова, системний підхід — це напрям методології наукового пізнання й соціальної практики, в основі якого лежить розгляд об'єктів як систем. Він орієнтує психолога, який працює в системі освіти на розкриття цілісності конфлікту як явища, насамперед на пошук у ньому всіх основних багатопланових типів зв'язків і поєднання їх у єдину цілісну теоретично обґрунтовану картину. Це різнобічно й глибоко відображає реальні педагогічні конфлікти і є підґрунтям для організації профілактики конфліктів

Принцип системного підходу припускає:

- розгляд досліджуваного явища як системи, як відмежованої множини взаємодіючих елементів;
- визначення складу, структури, організації елементів і частин системи, виявлення провідних взаємодій між ними;
- виявлення зовнішніх зв'язків системи, виділення з неї головного;
- визначення функції системи, її місця й ролі серед інших систем;
- виявлення закономірностей і тенденцій розвитку системи.

Системний підхід, поряд із загальною теорією систем, становить методологічну й теоретичну основи системного аналізу.

Відомо чотири основні види системного аналізу: *системно-структурний*, *системно-функціональний*, *системно-генетичний* і *системно-інформаційний*. Види системного аналізу перераховані в порядку зростання складності.

З метою дослідження конфліктів розроблені ще три види системного аналізу: *системно-змістовний*, *системно-ситуаційний* і *міждисциплінарний*.

Системно-змістовний аналіз конфліктів. Можна передбачити, що формування конфліктології як самостійної науки йшлося б швидше, якщо був би вироблений загальний підхід до системи понять та категорій, які описують конфлікти.

А. Анцупов запропонував варіант загальної понятійно-категоріальної схеми опису конфліктів: сутність, класифікація, структура, функції, еволюція, динаміка, генезис, інформація у конфлікті, попередження, завершення, дослідження та діагностика.

Системно-ситуаційний аналіз конфліктів. Конфлікт розглядається, як соціально-обумовлена та динамічна система. За одиницю системно-ситуаційного аналізу використовується конфліктна ситуація, яка має певні змістовні та динамічні характеристики, часові та просторові границі. За допомогою ретроспективного аналізу створюється «банк» конфліктних ситуацій, який дає змогу використовувати методи математичної статистики, виявити низку залежностей, тенденцій та закономірностей розвитку конфлікту. Системно-ситуаційний аналіз можна використовувати при вивченні конфліктів любого рівня як внутрішньо особистісних, так і інших.

Міждисциплінарний аналіз конфліктів. Цей вид системного аналізу вимагає, щоб при вивченні конфліктів використовували дослідження декількох наук: історії, юридичної науки, соціобіології, педагогіки, філософії. Необхідно досконало володіти теорією та практикою досліджень конфліктів у основних галузях конфліктології: психології, соціології та політології конфлікту.

У запропонованій А. Анцуповим класифікації видів системного аналізу кожний з них має свій принцип організації досліджень [1].

Наприклад, системно-структурний аналіз конфлікту полягає, по-перше, у розгляді його як цілого, що витікає із системи підструктур, які, у свою чергу, складаються з елементів, які не розкладають на підструктури. По-друге, будь-який конфлікт входить як підсистема в систему більш високого рівня. Системний структурний аналіз містить у собі:

- визначення просторово-тимчасових і змістовних границь конфлікту як цілого;
- можливе виявлення більшого числа підструктур і елементів, що становлять структуру конфлікту;
- групування елементів в обґрунтоване число підструктур;
- установлення ієрархії підструктур і елементів, у якій нижні рівні підлеглі вищим;
- виявлення всіх основних підструктур у системі, підсистемою якої є досліджуваний конфлікт, і місця останнього в структурі системи більш високого рівня.

Системний підхід до дослідження профілактики конфліктів припускає визначення загальної для різних наук понятійної схеми його опису. Розроблення власного поняттєво-категоріального апарата, постійний його розвиток, приведення у відповідність із практикою — одне з найважливіших завдань конфліктологічної теорії. Розвиток загальної й часткової теорій конфлікту виражається у розширенні й поглибленні понятійних схем опису цього явища, у переходах від одних понять до інших, що фіксують глибшу сутність конфлікту, раніше не вивчені його сторони.

Психологія зараз прийшла не просто до бажаності, але й до необхідності системного підходу, що постійно підкреслюється в роботах Б. Ананьєва, Б. Ломова [2, 9] та ін. Ці автори, а також В. Шейнов [15], Г. Суходольський [14] відзначають, що застосування системного підходу передбачає правильне поєднання формалізованих і неформалізованих методів, тоді вдається отримати системні описи складних явищ об'єктивної реальності.

Все, що відбувається в цьому світі, всі явища і процеси дійсності взаємопов'язані, проте особливістю нашого світу є різноманітність і нерівномірність розподілу у просторі та часі речовини, енергії і інформації. І це виявляється в тому, що компоненти матеріального субстрату об'єднуються у відносно відокремлені у просторі та часі сукупності. Цьому процесу об'єднання протистоїть, у свою чергу, процес дезінтеграції, при всьому домінуванні інтеграції [8].

У неживій природі чинниками інтеграції є фізичні поля, в живих об'єктах — генетичні, морфологічні й інші взаємодії, в суспільстві — виробничі, економічні й інші відносини. Принцип загальної взаємної зумовленості явищ фіксує об'єднання окремих об'єктів природи в крупніші утворення. І цей принцип може розглядатися як одна з методологічних підстав системного підходу.

На найбільш загальному рівні схему системного аналізу можна визначити так. Система виділяється з середовища, визначається її склад, структура, функції, інтегральні характеристики, а також системоутворювальні чинники і зв'язок з середовищем. Це, так би мовити, аналітичний етап. Далі, в процесі синтезу, створюється модель реальної системи, підвищується рівень абстрактного опису системи, визначається повнота її складу і структур, базиси опису, закономірності динаміки і поведінки.

Як зазначає П. Гальперін, системний опис, крім пояснювальної і передбачальної функцій, здійснює ще й інтеграцію інформації про об'єкт, а також дає змогу побачити спільність одних психічних явищ об'єктивної дійсності з іншими [4].

Існує декілька різновидів системного підходу: комплексний, структурний, цілісний.

Комплексний підхід припускає наявність сукупності компонентів об'єкту або вживаних методів дослідження, не беручи до уваги ні відносин між об'єктами, ні повноти їх складу, ні ставлення компонентів загалом. Передусім, визначаються завдання кількісного співвідношення компонентів.

Структурний підхід акцентує вивчення підсистем і структур об'єкта. Тут ще немає співвідношення підсистем (частин) і системи (цілого). Динаміка структур, як правило, не розглядається, вивчаються відношення як між частинами об'єкту, так і між частинами і цілим.

Цілісний підхід передбачає вивчення складу (підсистем) і структур об'єкта не тільки в статичі, а й в динаміці, тобто вивчення поведінки і еволюції систем.

Будь-яку систему можна розглядати як частину більшої системи, проте послідовність систем виявляється неоднорідною: різні об'єкти (системи) відрізняються різною функціональною і структурною відособленістю і цілісністю. Тому цілісний підхід застосовується не до всіх систем (об'єктів), а тільки до тих, яким властивий високий ступінь функціональної незалежності.

За визначенням П. Гальперіна «системне дослідження вимагає певного вибору об'єкта і формулювання завдання в термінах системного підходу. Це, в свою чергу, вимагає виділення в складній організації окремих підсистем з відносною функціональною і структурною самостійністю, що необхідне для отримання системного опису об'єкта» [4].

Проте для вибору функціонально і структурно відособленого об'єкта потрібно ще підшукати такий «зріз» дослідження, для якого потрібно вказати й експериментально вивчити повний набір характеристик для уникнення локальності опису. Тобто опис має бути повним. Звісно, повністю ніякий об'єкт вивчити неможливо, але

це можливо зробити в межах певної задачі. У нашому випадку, центральною в описі має бути та площина, в якій виникають умови для профілактики педагогічних конфліктів.

Постановка завдань в термінах системного підходу припускає отримання відповідей на питання про склад об'єкта, функцію об'єкта, його структуру. Системою називається сукупність елементів будь-якої природи, між якими існують певні відносини. Безліч елементів, з яких утворена система, називається її складом. Множину можна розбивати на підмножини і на елементи, відповідно розрізняють макросклад і мікросклад. Структурою системи називається постійна частина відносин, характерних для компонентів системи. Відносини визначають обмеження на поєднання елементів різних множин або однієї і тієї ж множини [4].

Об'єктам множини можуть бути властиві відносини різних видів, отже, в одній системі може бути декілька структур. Будь-яка з систем існує в певному середовищі. Відповідність між середовищем і системою називається функцією системи. Система може виконувати одну або декілька функцій. Постійні сумарні характеристики складу і відносин між компонентами системи називаються її системними властивостями.

Категорії, які розглянуті, застосовні до будь-яких систем, так би мовити, для загального випадку. Системи окремих класів додатково описуються також і іншими поняттями. П. Гальперін вважає, що при комплексному методі дослідження в психології можна виокремити такі етапи: визначення галузі дослідження; обґрунтування необхідності його проведення; добір методик; організацію послідовно-паралельного їх застосування; вибір форми представлення отриманих даних [4].

Слід зазначити, що системний підхід включає застосування системних методів для розв'язування завдань систематики, планування й організації комплексного та систематичного експерименту.

До системних методів психології відносять: генетичний, лонгitudний, аналітичний, синтетичний, індуктивний і дедуктивний, композиційний. Як системи можуть розглядатися реальні фізичні, біологічні і соціальні об'єкти. В нашому випадку профілактику конфліктів можна розглядати як соціальний об'єкт. Розглядаючи профілактику конфліктів як систему визначимо, що всі її компоненти мають структурну і функціональну єдність та знаходяться в безпосередній взаємодії.

Як системи також може розглядатися безліч елементів — одиниця множини, яка оцінюється як нерозкладна в цьому контексті. Це безліч елементарних частинок, атомів, хімічних елементів тощо. Всі вони є компонентами реальних систем, але тільки їх сукупність фізичною системою не є. Їх систематизація проводиться на підставі їх істотних властивостей.

Наступний клас множин — це безліч структур, функцій, властивостей, станів тощо одного і того ж реального об'єкта вивчення. Самі системні описи в їх кінцевій формі зазвичай є знаковими множинами з різними відносинами між елементами і можуть розглядатися як системи [4].

У нашому випадку на мінімальному рівні виокремлення системи, вочевидь, повинна бути людина (її особистість). На максимальному — уся організація. Тоді треба розглядати її зв'язки з більшими системами — системою професійно-технічної освіти, суспільством тощо. Однак, враховуючи те, що маємо справу із активно

рефлексивними суб'єктами — носіями психіки, слід пам'ятати про феномен інтеріоризації.

Інакше кажучи, вплив більших систем вже представлений у психіці кожного із учнів та педагогів. При цьому цей вплив суспільства, батьків, родин тощо вже інтегрований, оскільки особистість за самим своїм визначенням має інтегровальну функцію, завдяки якій інтеріоризований зміст особистості стає часткою особистості як системи.

Тобто немає окремої потреби займатися розглядом систем, більших за основний об'єкт. Але треба звернути увагу на те, як саме позначаються характеристики соціального середовища на особистісному рівні. І можна розглядати співвідношення між цими «відбитками» у різних учасників конфлікту.

Висновки

У зв'язку з ускладненням систем, що вивчаються, і з появою потреби управління великими системами, сьогодні системний підхід знайшов широке застосування в психології, що є своєрідною реакцією на тривалий процес диференціації в науці.

Підсумовуючи основні принципи системного дослідження, можна сказати що, системні категорії мають високий ступінь спільності та стійкості. Це дає можливість описувати різноманітні психічні явища, часом навіть протилежні.

Початковим пунктом системного аналізу є виокремлення об'єктів та одиниць аналізу, встановлення чинників, які утворюють, зберігають або руйнують систему.

Наступний крок полягає у визначенні функцій та відповідних їм структур — функціональної, часової і просторової. Потім вивчаються стани і процеси, властивості й поведінки цих систем.

Стійкість та стабільність системних описів зумовлені тим, що вони, маючи високий ступінь спільності, відображають передусім загальне в масі явищ.

Особливе (типологічне) можна розглядати як варіант загального, і навпаки, одиничне (індивідуальне) — як варіацію особливого. Системні описи спираються на регулярні моделі, яким властиві прості закономірності, правильність і рівномірність.

Використання системного підходу при вивченні проблеми профілактики педагогічних конфліктів сприяє більш ефективному аналізу результатів профілактичної роботи, поясненню та врегулюванню конфліктів та конфліктних ситуацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцупов А. Я. Системная концепция конфликтов / А. Я. Анцупов // Мир психологии. — 2005. — № 2(42). — С. 24–35.

2. Ананьев Б. Г. Некоторые проблемы психологии взрослых / Б. Г. Ананьев. — М. : Знание, 1972. — 32 с.

3. Гаврилюк О. М. Конфлікт у навчально-виховному процесі / О. М. Гаврилюк // Конфликты в педагогических системах: сб. матер. науч.-практ. конф. — Винница, 1997. — С. 77–80.

4. Гальперин П. Я. Основные результаты исследований по проблеме формирования умственных действий и понятий / П. Я. Гальперин. — М. : Знание, 1965. — 50 с.

5. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. — СПб. : Питер, 2000. — 464 с. — (Серия «Мастера психологии»).

6. Дружинин В. В. Введение в теорию конфликта / В. В. Дружинин, А. С. Конторов, М. Д. Конторов. — М. : Радио и связь, 1989. — 287 с.
7. Карамушка Л. М. Попередження та подолання конфліктів в установах середньої освіти / Л. М. Карамушка. — К. : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 1994. — 53 с.
8. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения профтехучилища / Н. В. Кузьмина. — М. : Высш. шк., 1989. — 156 с.
9. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М., 1999.
10. Леонов Н. И. Конфликтология / Н. И. Леонов. — М. : Москов. психол. ин-т ; Воронеж : «МОДЭК», 2002. — 192 с.
11. Ложкин Г. В. Зарождение и развитие идей конфликта / Г. В. Ложкин // Персонал. — 2001. — № 4. — С. 24–28.
12. Петровская С. Я. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта / С. Я. Петровская // Теоретико-методологические проблемы социальной психологии. — М., 1977. — С. 126–143.
13. Рубинштейн С. Я. Бытие и сознание: о месте психологического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С. Я. Рубинштейн. — М. : Изд-во Академии наук СССР, 1957.
14. Суходольский Г. В. Основы математической статистики для психологов / Г. В. Суходольский. — Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1972. — 429 с.
15. Шейнов В. П. Конфликты в вашей жизни и их разрешение / В. П. Шейнов. — Минск : Амалфея, 1997. — 288 с.
16. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности / Э. Г. Юдин. — М., 1997.
17. Шумилин Е. П. Психологические особенности старшеклассников / Е. П. Шумилин. — СПб., 1995.

Торба Н. Г.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СИСТЕМАТИЧЕСКОГО ПОХОДА ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ДОЛГОСРОЧНОЙ ПРОФИЛАКТИКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ

В статье проанализирована проблема использования системного подхода при организации долговременной профилактики конфликтов в учебных заведениях.

Ключевые слова: конфликт, системный подход, системный анализ, комплексный подход, системные методы психологии.

Torba N.

USING A SYSTEMATIC APPROACH FOR ORGANIZING A LONG-TERM PREVENTION OF PEDAGOGICAL CONFNSTCS

The paper analyzed the problem using a systematic approach for organizing long-term conflict prevention in schools.

Key words: conflict, systematic approach, systems analysis, integrated approach, systemic methods of psychology.